

10. Valence

10.1. Valence a příbuzné pojmy

- VALENCE (valenční vzorec, argumentová struktura apod.)
- = inherentní vztahovost lexému: počet a druh ARGUMENTŮ, které daný lexém řídí
- nejčastěji u V, ale i u N, A, Adp, Aux
- a) GRAMATICKÝ VZTAH (= větný člen, syntaktická funkce) argumentu
- b) SÉMANTICKÁ ROLE (= theta role) participanta vyjádřeného daným argumentem
- INTRANZITIVUM: sloveso s jediným argumentem, S
- TRANZITIVUM: sloveso s dvěma argumenty, A (= agentivnější argument) a O (= méně agentivní argument)
- DITRANZITIVUM: tranzitivum s dvěma O

- (1) Anička^{A=AGENT} praštila Haničku^{O=PATIENT}
 Anička^{A=AGENT} dala Haničce^{O=RECIPIENT} tkaničku^{O=„TÉMA“}
 Anička^{A=PROŽIVATEL} viděla Haničku^{O=STIMUL}
 Anička^{S=PATIENT} byla praštna Haničkou^{ADV=AGENT}
 Anička^{S=AGENT} papá
 Anička^{S=PATIENT} padá

- DIATEZE = druh vztahu mezi gramatickým vztahem a sémantickou rolí argumentu
- SLOVESNÝ ROD *voice* = valenční operace sloužící k vyjádření odlišné PERSPEKTIVY na událost, s minimální sémantickou změnou významu slovesa; v praxi: PASIVUM n. ANTIPASIVUM oproti „nepříznakovému“ AKTIVU

Základní schéma valenčních operací

	S/O	A	S/A	O
TR → ITR	O → S	<i>A → X/∅</i>	A → S	<i>O → X/∅</i>
ITR → TR	S → O	<i>X/∅ → A</i>	S → A	<i>X/∅ → O</i>

- DEMOCE: druh PERIFERALIZACE; odsunutí jednoho z centrálních participantů tranzitivní klauze z argumentové do neargumentové funkce
- PROMOCE: druh CENTRALIZACE; vsunutí některého z periferních participantů intranzitivní klauze z neargumentové do argumentové funkce

10.2. Operace snižující valenci

- de-tranzitivizace (TR → ITR)
- a) KOREFERENCEČNÍ REDUKCE
- b) PERIFERALIZACE jednoho z argumentů tranzitivní klauze

10.2.1. Koreferenční redukce

- i. tentýž referent v sémantické roli agenta i pacienta apod.
- ii. obě sémantické role ve funkci S intranzitivní klauze

- a) morfologická REFLEXIVIZACE

- (2) ŘEČTINA (IE; Haspelmath & Müller-Bradey 2001: 6)
- a. *o* *Axmed* *ksir-is-e* *ton* *Pero*
 DEF.M.SG.NOM A. holit-AOR-3SG DEF.M.SG.ACC P.
 „Ahmed oholil Petra“

b. *o Axmed ksir-is-tik-e*
 DEF.M.SG.NOM A. holit-AOR-REFL-3SG
 „Ahmed se oholil“

▪ b) morfologická RECIPROKALIZACE

(3) TUREČTINA (turkický; Haspelmath & Müller-Bradey 2001: 7)

a. *Sara Farid-i sev-iyor*
 S. F.-ACC milovat-IMPF
 „Sara miluje Farida“

b. *dost-lar sev-is-iyor-lar*
 přítel-PL milovat-RECIP-IMPF-PL
 „prátele se milují“

▪ c) morfologická reflexivizace = reciprokalizace

(4) JAGUA (izolát; Payne 1997: 202)

ruuvañúúyanúyù
 /riy-juvay-núúy-janú-yù/
 3PL-zabít-CONT-PT-REFL=RECIP
 „zabíjeli se“: a) „každý sebe“, b) „jeden druhého“

▪ ANALYTICKÁ reflexivizace a/nebo reciprokalizace nevede k valenční redukci; KLITICKÁ reflexiva a/nebo reciproka jsou přechodné případy

(5) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA

a. *o pral-a dik-l-e p-um-en*
 [DEF.PL.NOM bratr-PL]^A vidět-PFV-3PL [REFL-PL-OBL.PL]^O
 „bratři se viděli“: a) „každý sebe“, b) „jeden druhého“

b. *o pral-a dik-l-e jékh-ávr-e*
 [DEF.PL.NOM bratr-PL]^A vidět-PFV-3PL [jed.-další-OBL.SG.M]^O
 „bratři se viděli (jeden druhého)“

(6) ČEŠTINA	RUŠTINA
a. já ^A vidím tebe ^O	ja ^A vižu teb'a ^O
b. já ^A vidím sebe ^O	ja ^A vižu seb'a ^O
c. já ^A tě ^O vidím	–
d. já ^{A?} se ^{O?} vidím	ja ^S vižu-s'

▪ IKONICITA: čím pragmaticky běžnější reflexivní situace, tím těsnější způsob reflexivizace (morfologický > analytický)

(7) ABCHAZŠTINA (abchazsko-čerkeský; Payne 1997: 200)

a. *l-çə-l-k°abe-yt'*
 3SG.F-REFL-3.SG.F.A-mýt-ASP
 „umyla se“

b. *a-sark'a-ç'ə s-xə z-be-yt'*
 DEF-zrcadlo-LOC 1.POS-hlava 1.A-vidět-ASP
 „viděl jsem se v zrcadle“

10.2.2. Periferalizace A

- i. democe n. elize A (A → X/∅)
- ii. promoce O → S

A. PASIVUM

- událost je koncipována agentivně

(8) KERA (afro-asijský)

- a. *hùlùm gà-ng hàrgá-ng gidè hiúw-a*
muž.DEF dát-PT koza-DEF děloha ohrada-LOC
„ten muž dal tu kozu do ohrady“
- b. *hàrgá-ng dè-gà-gè gidè hiúw-a (kás hùlùm-a)*
koza-DEF PASS-dát-PT děloha ohrada-LOC ruka muž-LOC
„ta koza byla dána do ohrady (mužem)“

B. ANTIKAUZATIVUM

- událost je koncipována neagentivně, *spontánně*

(9) TUREČTINA (turkický; Haspelmath & Müller-Bradey 2001: 5)

- a. *anne-m kapı-yı aç-tı*
matka-1SG dveře-ACC otevřít-PT
„moje matka otevřela dveře“
- b. *kapı aç-ıl-di (*anne-)*
dveře otevřít-ANTIC-PT
„dveře se otevřely (*matkou)“

(10) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA

- a. *m-r-o pap-u phag-j-a*
1SG-GEN-SG.M.NOM děd-SG.NOM lámat-PFV-3SG.PFV
i lavut-a
DEF.SG.F.NOM housle-SG.NOM
„můj děda zlámal housle“
- b. *i lavut-a phad'íj-a*
DEF.SG.F.NOM housle-SG.NOM lámat-ANTIC.PFV-3SG.PFV
„housle se polámaly“

10.2.3. *Periferalizace O: ANTIPASIVUM (= de-objektivum)*

- i. democe n. elize O ($O \rightarrow X/\emptyset$)
- ii. $A \rightarrow S$
- periferalizace O může být dána jeho životností, určitostí, mírou jeho zasažení aktivitou apod.

Příklad

- YUP'IK (eskimo-aleutský) má tranzitivní konstrukce pouze s určitým O; pokud by měl být patient akce neurčitý, musí být použito antipasivum s democí pacientu

A. PROTOTYPICKÉ ANTIPASIVUM (= de-akuzativum): $O \rightarrow (X)$

- běžné zvl. v ergativních jazycích

(11) MAĎARŠTINA (uralský; Károly 1982: 187)

- a. *az orvos szán-ja a beteg-et*
DEF lékař litovat.3SG.DEFO DEF nemocný-ACC
„lékař lituje nemocného“
- b. *az orvos szán-akoz-ik (a beteg-en)*
DEF lékař litovat-APASS-3SG DEF nemocný-SUPESS
„lékař pocítuje lítost (nad nemocným)“

(12) YUP'IK (eskimo-aleutský; Payne 1997: 219)

- a. *Yero-m keme-q nerre-lrru-a*
Y-ERG maso-ABS jíst-PT-3SGA:3SGO
„Yero jedl to maso“
- b. *Yero-q (kemer-meng) nerre-llru-u-q*
Y-ERG maso-INS jíst-PT-APAS-3SGS
„Yero jedl (nějaké maso)“

B. NEPATIENTNÍ ANTIPASIVUM (= absolutivum): O → ∅

- a) aktuální, pokud konstrukce vyjadřuje skutečnou akci
- b) potenciální, pokud konstrukce vyjadřuje dispozici S k provedení akce: irrealis, generický přezens apod.

(13) AINU (izolát; Shibatani 1990: 46)

- a. *sake a-ku*
saké 1SG.TR-pít
„piju saké“
- b. *i-ku-an*
APASS-pít-1SG.ITR
„piju“

(14) UDMURTŠTINA (uralský; Geniesiene 1987: 315)

- a. *puny vanz-es kurtcyl-e*
pes všichni-ACC kousat-3SG
„pes všechny kouše“
- b. *puny kurtcyl-isk-e*
pes kousat-APAS-3SG
„pes kouše [= je disponován ke kousání]“

Democe/elize patientu bez antipasivizace

(15) BŽEDUKH (abchazsko-čerkeský; Payne 1997: 220)¹

- a. *č7aalya-m č7əg^wo-əŕ ya-ž^woa*
chlapec-OBL pole-ABS 3SG-orat
„chlapec orá pole“

¹ Značení A („ergativ“) je jednou z funkcí nepřímého pádu (OBL).

- b. *č7aalya-r č7əg^wo-əŕm ya-ž^woa*
chlapec-ABS pole-OBL 3SG-orat
„chlapec se snaží orat pole“

(16) ČEŠTINA

- a. *lovec (za/po)střelil jelena* [O]
b. *lovec (vy)střelil na jelena* [X]
c. *lovec (vy)střelil* [∅]

10.3. Operace zvyšující valenci

- často tranzitivizace (ITR → TR), ale i další změny valence

10.3.1. Kauzativum

- i. CAUSER („kdo působí“): nové A (X/∅ → A)
- ii. CAUSEE („na koho je působeno“): a) intranzitivní S → O, b) tranzitivní A → O/X/∅

(17) TUVŠTINA (turkický; Kulikov 1998: 260)

- a. *ool doŋ-gan*
chlapec mrznout-PRET
„chlapec mrzl“
- a'. *ašak ool-du doŋ-ur-gan*
stařec chlapec-ACC mrznout-CAUS-PRET
„stařec nechal chlapce mrznout“
- b. *ašak ool-du ette-en*
stařec chlapec-ACC uhodit-PRET
„stařec uhodil chlapce“

- b'. *Bajir ašak-ka ool-du ette-t-ken*
 B. stařec-DAT chlapec-ACC uhodit-CAUS-PRET
 „Bajir dal chlapce uhodit starcem“
- c. *ašak ool-ga bižek-ti ber-gen*
 stařec chlapec-DAT nůž-ACC dát-PRET
 „stařec dal chlapci nůž“
- c'. *Bajir ašak-tan ool-ga bižek-ti ber-gis-ken*
 B. stařec-ABL chlapec-DAT nůž-ACC dát-CAUS-PRET
 „Bajir dal dát chlapci nůž starcem“

- tzv. PARADIGMATICKÝ PŘÍPAD (Comrie 1976)
- a) intransitivum → causee = ACC
- b) tranzitivum → causee = DAT (ACC obsazen přímým objektem)
- c) ditranzitivum → causee = ABL (ACC obsazen přímým objektem, DAT obsazen nepřímým objektem)

(18) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA

- a. *o čhá an-el mol*
 ART chlapec přinášet-3SG víno
 „chlapec přináší víno“
- b. *o dad an-av-el mol ole čháve-ha*
 ART otec přinášet-CAUS-3SG víno ART chlapec-SOC
 „otec dává přinášet (objednává) víno chlapcem“
- c. *o papu an-av-av-el mol ole dade-ha*
 ART děda přinášet-CAUS-CAUS-3SG víno ART otec-SOC
 „děda dává objednávat víno otcem“

- IKONICITA: čím přímější kauzace, tím těsnější způsob kauzativizace (lexikální > morfologický > analytický)

(19) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA

- a. *mer-* „zemřít“
- b. *murdar-* „zabít“ (přímé kauzativum)
- c. *mer-av-* „mořit = způsobit, aby zemřel“ (nepřímé kauzativum)
- d. *muk- te mer-en* „nechat zemřít“ (permissivní kauz. konstrukce)

10.3.2. Aplikativum

- i. APLIKANT: nový O (X/∅ → O)
- ii. a) intransitivní S → A, b) tranzitivní A=A, pův. O → O/X/∅

(20) JIHOCENTRÁLNÍ ROMŠTINA

- a. *asa-l-ahi tu-ke*
 smát.se-3SG-REM 2SG-DAT
 „smál/a se ti“
- b. *ári tu-t asa-l-ahi*
 ven=APPL 2SG-ACC smát.se-3SG-REM
 „vysmíval/a se ti“ [= „vysmíval/a tě“]

(21) INDONÉŠTINA (austronézský; Chung 1976)

- a. *orang itu me-masak ikan*
 člověk ART TR-vařit ryba
 „ten člověk vařil rybu“
- b. *orang itu me-masak-kan perempuan itu ikan*
 člověk ART TR-vařit-APPL žena ART ryba
 „ten člověk vařil rybu pro tu ženu“

- SÉMANTICKÉ typy podle role aplikantu: benefaktivní (21), malefaktivní (20), „komprehenzivní“ (22), instrumentální (23), komitativní, finální, lokální (24) aj.

(22) NĚMČINA

- a. *sie schmeiß-t Ei-er auf ih-n*
ona.NOM házet-3SG vejce-PL na on-ACC
„hází na něj vejce“
- b. *sie be-schmeiß-t ih-n mit Ei-er-n*
ona.NOM APPL-házet-3SG on-ACC s vejce-PL-DAT
„zahazuje ho vejci“

(23) JAGUA (izolát; Payne 1997: 187)

- a. *sɨ-ichití-rya javanu quiichi-tya*
3SG-zacpat-INANO maso nůž-INS
„zacpal maso nožem“
- b. *sɨ-ichití-tya-ra quiichiy*
3SG-zacpat-APPL-INANO nůž
„zacpal (něco) nožem, zacpal nůž (do něčeho)“

(24) LATINA

- fam-a urb-em per-vas-it*
fáma-NOM.SG město-ACC.SG APPL-šířit.se-PRET.3SG
„fáma se šířila městem“

10.4. Valenční deponence

- deponentní reflexiva = *reflexiva tantum*, deponentní kauzativa = *kauzativa tantum* apod.

(25) ČEŠTINA

- *bát* > *bát se*
*ptát > *ptát se*
*smát > *smát se*

(26) HEBREJŠTINA (afro-asijský; Haspelmath et al. 2001)

- zaxar* „pamatovat si“ > *hi-zkir* „připomenout“
lavas „nosit (oblečení)“ > *hi-lbis* „obléct“
*salax > *hi-slix* „hodit“
*sa7ar > *hi-s7ir* „zanechat“

Úkol X.

1. Vyberte si jeden jazyk, nejlépe mimoevropský;
2. na základě gramatického popisu popište tvoření KAUZATIVNÍCH konstrukcí v tomto jazyce: věnujte se jejich morfologii (pokud je relevantní), syntaxi i sémantice (2-3 s.)

Vybraná literatura

- Comrie, Bernard. 1985. Causative verb formation and other verb-deriving morphology. In: Shopen, Timothy (ed.) *Language typology and syntactic description*, Vol. 3: *Grammatical categories and the lexicon*. 309-348. Cambridge: CUP.
- Comrie, Bernard & Maria Polinsky (eds.) 1993. *Causatives and transitivity*. Amsterdam: Benjamins.
- Dixon, R. M. W. and Alexandra Y. Aikhenvald (eds.) 2000. *Changing valency: case studies in transitivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, Martin. 1990. The grammaticization of passive morphology. *Studies in Language* 14, 25-72.
- Haspelmath, Martin & Thomas Müller-Bardey. Ms. Valence change. In: G. Booij, C. Lehmann & J. Mugdan (eds.) *A handbook on inflection and word formation*.
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson. 1980. Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, 251-299.
- Kemmer, Suzanne. 1993. *The middle voice*. Amsterdam: Benjamins.
- Klaiman, M. H. 1991. *Grammatical voice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shibatani, Masayoshi. 1985. Passives and related constructions. *Language* 61, 821-848.